

УДК 821.161.2-1[Костомаров+Куліш+Шевченко]

ІСТОРИОСОФСЬКІ МОТИВИ ЛІРИКИ М. КОСТОМАРОВА, П. КУЛІША ТА Т. ШЕВЧЕНКА

Лілія Чикур, канд. філол. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

chikur@list.ru

У статті висвітлюється історіософська ідея Київських поетів-романтиків. Йдеться про те, що саме в рамках українського романтизму вперше визріли і сформувалися ідеї національного державотворення, ідея народності, а також чимало інших важливих історіософських проблем.

Тільки з першої половини XIX століття історіософія оформлюється як самостійний напрям. Історіософія — світогляд, який розглядає історію не в хронологічній послідовності опису подій, а бачить за ними значно ширші наслідки. Саме таке розуміння історіософії спостерігаємо у творчості Київських поетів-романтиків М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка. Їхнє знайомство відбулось у 1843 році, а наприкінці 1845 року складаються перші начерки організації таємного товариства, названого Кирило-Мефодіївським братством. Програмні матеріали підготував М. Костомаров: «Книга буття українського народу», «Статут Слов'янського товариства святого Кирила і Мефодія».

Ключові слова: історіософія, месіанська ідея, історіософські мотиви.

Поняття «історіософія» часто заміняли терміном «метаісторія» (Ф. Андрехіл, Н. Фрай, Г. Грабович). Так, скажімо, Г. Грабович вважає, що термін «метаісторія» історія не так універсальних схем, як постійних трансформацій історичного змісту в символічний і міфологічний [3, с. 59]. Як відомо, однією з найважливіших проблем історіософії також є усвідомлення сутності й основних мотивів того історичного процесу, в якому перебуває автор.

Метою даної статті є визначення історіософських поглядів, світобачення й мотивів лірики Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша і Тараса Шевченка. Членів братства пов'язувала спільна месіанська ідея, а розходження у поглядах стосувалися пріоритетності завдань. Так, для Костомарова головною була єдність і братерство слов'ян, для Шевченка — соціальне та національне звільнення, а для Куліша — культурологічний аспект — важливість розвитку української культури.

Історіософська концепція, що одержала своє теоретичне обґрунтування, міститься в головному документі товариства святих Кирила й Мефодія — «Закон Божий (Книга буття українського народу)».

Варто погодитись з думкою Ю. Барабаша про те, що «історіософія зорієнтована не на опис фактів історії, а на її філософію, на емоційне, пристрасне, часом інтуїтивне, навіть містичне сприйняття й естетичне переживання трагізму історичного буття людини» [1, с. 133]. Так, вдаючись до мови Біблії, М. Костомаров у історіософському трактаті «Книга буття українського народу» підпорядкував релігійній сфері знаків національну і слов'янську проблематику. Ця праця згодом мала висловити основні ідеї Кирило-Мефодіївського братства.

Степан Козак писав про М. Костомарова: «Наш романтичний пророк усі свої історично-релігійні роздуми та історіософські концепції підпорядкував патріотично-визвольній ідеї, уміло поєднуючи релігійний месіанізм із національним...» [6, с. 104].

Одним з перших, хто зауважив, що цьому творові властивий своєрідний національний месіанізм, був М. Зеров. Дослідник говорить, що властивий євангельський демократизм, тобто тенденцію виводити суспільний ідеал з християнських релігійних текстів, і тут же стверджує, що «думки та ідеї братства, його ентузіазм знайшли собі відгомін у Шевченковій творчості, хоч слов'янофільство і його пророцький пафос властиві були йому і раніше від організації братства» [5, с. 145].

Месіанська ідея історичного призначення України чітко виражена в строфі 108: «І знову Україна підведеться з могили, і знову кине клич до братів-слов'ян; і почують вони її клич, і піднімуться слов'янські народи...» [7, с. 30]. Твір завершується ствердженням надії: «І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина...» [7, с. 29].

Отже, «Книга буття українського народу» — це своєрідний кодекс, маніфест, звернений до народу (тому й текст написаний у біблійно-пророцькому стилі), провідним мотивом якого є історіософська концепція.

Історичне минуле М. Костомаров намагається пов'язати з сучасністю. Своєрідну трактовку минулого й мотив шукання долі дає поет у вірші «Співець Митуса», розповідаючи про легендарного «бояна» Митуса, згадуваного в Іпатіївському літописі.

В історіософських поезіях автора «Співець», «Дід пасічник» досить виразно звучать мотиви боротьби за волю. Козак виступає як захисник вітчизни. Разом з тим ці поезії пройняті типовим для романтиків сумом за минулим, що переходить у похмуру безнадійність.

У вірші «Співець» бандурист — це здебільшого уже не гордий співець, а забутий старець, і в руках у нього не кобза, а гуслі. Поезія написана не випадково, вона присвячена Амвросію Метлинському. Цей «молодий» співець також не може грати, бо не має слухачів, занепадає рідна мова. У вірші присутній також мотив національної туги. Співцеві дуже тяжко, що загибель України не усвідомлює молоде покоління, яке забуло про свою країну. Але автор впевнений, що майбутнє покоління держави усвідомить свої помилки.

У вірші «Дід пасічник» світлі сторони історії передують печальним, причому їх у поета більше, особливо тоді, коли йдеться про славні сторінки української минувшини, про перемоги козаків.

Історіософія Пантелеймона Куліша — це не лише світобачення, а й його ставлення до світу. Як справедливо підмітив Є. Нахлік, «основу історіософського світогляду П. Куліша становив своєрідний синтез релігійних, просвітительських, романтичних і позитивістських уявлень. Через усе життя автор проніс і сприйняту в юності ідею преромантика Гердера про цінність національної самобутності й неповторного історичного шляху кожного народу» [9, с. 42].

Хоча світогляд П. Куліша був досить суперечливим, проте він сповідував ідею державності України, яку, на його думку, вона могла отримати тільки під владою сильної імперії.

Характерними для різноманітної за жанрами поезії в збірці П. Куліша є мотиви національної туги, прославлення героїчного історичного минулого, осуду тих явищ національної історії, що мали руйнівний характер, роздуми про становище митця в сучасному світі, возвеличення культурно-просвітницької місії українського слова.

П. Куліша тривожить недосконалість суспільства. Його особливий історіософський погляд виливається у мотив національної несправедливості у вірші «Рідне слово». В утвердженні рідної мови поет бачить запоруку відродження, розквіту української нації. Обравши епіграфом до вірша слова Т. Шевченка «Я на сторожі коло них поставлю слово», П. Куліш не пішов шляхом роздумів про роль поетичного слова в житті народу. Автор говорить про «слово правди» щодо минулого України, коли:

*Засівали, насипали
Пам'ятні могили,
В тих могилах рідним трупом
Правду придушили* [8, с. 177].

П. Куліш вважає, що кривавим шляхом неможливо відродити націю. Тому він не закликає до боротьби, а вірить у силу Слова. Рідне слово — запорука майбутньої національної згоди і праведний суддя. Невипадково Є. Маланюк назвав його «культурником», зазначивши, що його культурництво було політично свідомим. Історіософська медитація «Слово правди», яка присвячена Ганні Барвінок, має ознаки маніфесту. Це маніфест естетичних поглядів, де історіософські роздуми про нелюдські страждання поєднуються з його щирою громадянською сповіддю.

У вірші «До рідного народу» присутній мотив очищення. У цій поезії автор гостро критикує народ, який втратив самоповагу:

*Народе без пуття, без честі і поваги,
Без правди у завітах предків диких...* [8, с. 188].

І разом з тим П. Куліш звертається з проханням «відкрити очі» й побачити справжню реальність:

*На ж зеркало всесвітнє, визирайся,
Збагни, який ти азіат мізерний,
Своїм розбоєм лютим не пишайся,
Забудь навіки путь хижацтва скверний
І до сім'ї культурників вертайся* [8, с. 189].

«Азіат мізерний» в історіософських роздумах П. Куліша — варвар і руйнівник.

Розбрат українців, на думку автора, можна пояснити втратою свободолюбивого духу, який об'єднував покоління. Тому він і закликав до відродження цього духу, національної самобутності.

Як бачимо, прагненням Куліша було збереження національного обличчя українського народу, його мови й культури, тобто закладення основ національної самобутності і разом з тим бажання європеїзувати українців. Характерний у цьому плані вірш «Заспів», який відкриває збірку «Дзвін».

Вирішення усіх суперечностей автор бачить у непохитній вірі в культуру, яка допоможе людській особистості досягти гармонії. П. Куліш дивиться на це скрізь призму свого власного історіософського світобачення.

Натхненне історіософське послання «До Марусі В» стало гімном українському слову:

Отечество ж собі ґрунтуймо в ріднім слові... [8, с. 248].

Дослідник В. Потульніцький [11] звертає увагу на елемент спонтанності у творенні історіософської лірики П. Куліша. Спонтанністю позначені не тільки історіософські шукання автора, а й його переживання, той психологічний стан, завдяки яким філософсько-поетичне самовираження набуло лірико-психологічного забарвлення.

Історіософську лірику П. Куліша Є. Нахлік розглядає у двох варіантах. Перший, на його думку, — це поетичний виклад історіософських висновків, зроблених на основі студіювання наукової літератури, власних історичних досліджень («До рідного народу», «Божий суд»). А другий варіант історіософської лірики П. Куліша являє собою полеміку з попередниками і сучасниками-опонентами, критиками його історичних та історіософських поглядів і реалізується передусім у жанрах громадянського маніфесту («Пророк», «Слово правди») і послання («До Марусі В») [9, с. 47]. Пантелеймон Куліш був одним із перших літературознавців, який переосмислив історію козацької України, наголосив на переході від пасивної фольклоризації до ширшого європейського мислення.

Під історіософією Тараса Шевченка ми розуміємо сукупність його власних поетично-філософських інтерпретацій, версій, оцінок національної історії. Можна погодитись з Ю. Барабашем, який підкреслює, що поняття «історіософія Шевченка» може бути означене як питома ознака поетового мистецького мислення і світовідчужання, риса, притаманна — у філософсько-історичному, соціопсихологічному, ментальному планах — творчості Т. Шевченка як цілості, «розчинена» в ній і саме в цьому сенсі всеохопна, всепроникна [2, с. 44].

В. Яременко акцентує увагу на тому, що під історіософією Кобзаря слід розуміти такий світоглядний комплекс:

- 1) знання про минуле;
- 2) погляди на історію, її дослідження та вивчення;
- 3) використання історичного матеріалу у творчості: і як засобу досягнення художньої мети, і як специфічної суб'єктивної форми сприйняття, вираження та розуміння історії [13, с. 21].

Зокрема, на формування історіософських поглядів Т. Шевченка вплинула преромантична «Історія русів». Тарас Шевченко не писав історіософських трактатів, як П. Куліш. Як митець він відроджував події, постаті, явища української історії, прагнути знайти відповіді на найбільочіші питання:

*...Що ми?..
 Чиї сини? Яких батьків?
 Ким? За що закуті [12, с. 292].*

Юрій Барабаш висуває своє бачення історіософії Шевченка, яка «знаходить своє вираження і втілення не в наукових дефініціях і формулах, а в живій плоті мистецьких творів, відчитуємо її в конкретних художніх сюжетах, мотивах, образах, де прямі поетові судження та оцінки, ліричні відступи й публіцистичний коментар, ремінісценції та роздуми виступають органічною та важливою складовою» [1, с. 55].

А Є. Нахлік простежує у його творчості «суб'єктивні емоції і жадання, які притлумлюють спроби розумового, концептуального осягнення історії — цим його тексти відрізняються від творів О. Пушкіна, Ю. Словацького, І. Красінського, П. Куліша, у яких можна знайти значно більше історіософських роздумів» [10, с. 189]. Для Т. Шевченка набагато важливішим було виразити свої почуття, переживання, захоплення й обурення, аніж постаратися зрозуміти трагічний хід історії.

Найперша ознака історіософії Тараса Шевченка — націософська основа, закоріненість у національному підґрунті.

У своїх творах історіософського змісту («Чигрине, Чигрине...», «Сон — У всякого своя доля», «Великий льох») автор втілює свою філософсько-поетичну концепцію історії України. Так у вірші «Чигрине, Чигрине...» протиставляються два плани: історична доля славної козацької столиці, занепашеної та забутої, й активна позиція ліричного героя, який прагне розбудити славне минуле, повернути правду.

Історіософський мотив України набирає силу й виразність, він утілюється в розповіді про долю Чигириня, який символізує трагічну долю всієї країни. Саме на історіософській основі відбувається і психологічний злам у другій половині вірша, де автор перетворює свій плач на гнів, а гнів — у надію. Це передається риторичними запитаннями:

*За що ж боролись ми з ляхами?
 За що ж ми різались з ордами?
 За що скородили списами
 Московські ребра?.. [12, с. 196].*

Висока історіософська майстерність авторського мислення спостерігається у поемі «Сон». Сучасне цікаве міркування щодо твору

має дослідниця О. Забужко [4], яка розглядає поему як вияв міфу України, тобто спробу створення цілісної світобудови, унормування Весесвіту. Оповідач поеми сприймається як медіум, що входить у чужий простір і показує його як світ зла.

Історіософський характер має поема «Великий льох», а також пов'язані з нею поезії «Розрита могила» і «Стоїть в селі Суботові».

Сьогодні внесло певні корективи у прочитання творчості Т. Шевченка. У працях В. Пахаренка та Г. Клочека робиться акцент на баланс національного, соціального і загальнолюдського. Оксана Забужко наголошує на глибокій (на рівні семантики, а не орнаменту) закоріненості в народну культуру та світогляд (що й відрізняє Шевченка від попередників та й багатьох наступників). О. Забужко, Г. Грабович, П. Іванишин, Ю. Барабаш, Є. Нахлік вказують на філософський, зокрема історіософський характер багатьох творів. А полеміка Г. Грабовича та О. Забужко зумовлена поглядами авторів на міфологічність творчості Т. Шевченка зі спробою пояснити минуле, теперішнє і майбутнє. Не можна не згадати монографію І. Дзюби, де провідною є проблема когерентності (взаємопроникнення, зчеплення) творчості Шевченка.

Отже, обмежившись тільки загальним окресленням теми, можна зробити висновок про те, що українська історіософія (зокрема у творчій практиці М. Костомарова, П. Куліша й Т. Шевченка) є сторінкою національної філософії, яка демонструє розмаїття пошуків у царині самовияву національного буття нашого народу, його ментальності. Перспективність даної теми полягає у залученні до дослідження творчості інших письменників та розширенні тематичного діапазону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко : імператив України. Історико й націософська парадигма / Юрій Барабаш. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. — 181 с.
2. Барабаш Ю. Проростінь Шевченкового слова / Юрій Барабаш. — К. : Темпора, 2011. — 510 с.
3. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович. — Київ, 1998. — 208 с.
4. Забужко О. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу / О. Забужко. — К. : Факт, 2007. — 148 с.
5. Зеров М. К. «Книга буття українського народу» / М. К. Зеров // Твори : в 2 т. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 2. — С. 139–145.

6. Козак С. Біблія і «Книга буття українського народу» / Степан Козак // Дзвін. — 1994. — № 5. — С. 103–107.
7. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / М. І. Костомаров. — К. : Либідь, 1991. — 40 с.
8. Куліш П. Твори : в 2 т. / П. Куліш. — К. : Дніпро, 1989. — Т. 1. Поетичні твори. — 654 с.
9. Нахлік Є. Філософська поезія П. Куліша : джерела і типологія / Є. Нахлік // З його духа печаттю : зб. наук. праць на пошану І. Денисюка. — Львів, 2001. — Т. 1. — С. 42–50.
10. Нахлік Є. Доля — Los — Судьба. Шевченко і польські та російські романики / Є. Нахлік. — Львів, 2003. — 568 с.
11. Потульніцький В. Україна і всесвітня історія : історіософія світової та української історії XVII–XX ст. / В. Потульніцький. — К. : Либідь, 2002. — 480 с.
12. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. — К. : Дніпро, 1985. — 640 с.
13. Яременко В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка : методологічні підходи / Володимир Яременко // Слово і час. — 2007. — № 3. — С. 19–27.

ИСТОРИОСОФСКИЕ МОТИВЫ ЛИРИКИ М. КОСТОМАРОВА, П. КУЛИША И Т. ШЕВЧЕНКО

Лилия Чикур Л. Д., канд. филол. наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье освещается историософская идея Киевских поэтов-романтиков. Речь идет о том, что именно в рамках украинского романтизма впервые созрели и сформировались идеи национального государства, идея народности, а также немало других важных историософских проблем.

Только с первой половины XIX века историософия оформляется как самостоятельное направление. Историософия — мировоззрение, которое рассматривает историю не в хронологической последовательности описания событий, а видит за ними более широкие последствия. Именно такое понимание историософии наблюдаем в творчестве Киевских поэтов-романтиков Н. Костомарова, П. Кулиша и Т. Шевченко. Их знакомство состоялось в 1843 году, а в конце 1845 складываются первые наброски организации тайного общества, названного Кирилло-Мефодиевским братством. Программные материалы подготовил Н. Костомаров: «Книга бытия украинского народа», «Устав Славянского общества святого Кирилла и Мефодия».

Ключевые слова: историософия, мессианская идея, историософские мотивы.

HISTORIOSOPHICAL MOTIVES LYRIC
M. KOSTOMAROV, P. KULISH AND T. SHEVCHENKO

Lilia Chykur, Candidate of Philology, associate professor

Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

In the article the idea historiosofic Kiev romantic poets. The point is that in the framework of Ukrainian Romanticism first ripened and formed national state idea, the idea of nationality, as well as many other important historiosophical problems.

Only the first half of the nineteenth century historiosophy issued as a separate direction. Historiosophy — philosophy, which examines the history not by chronological number or description of events and sees them much broader implications. It is this understanding of history seen in the works of the romantic poets Kiev Kostomarov, Kulish and Shevchenko. Their acquaintance took place in 1843, and in late 1845 formed the first outline of the organization of a secret society, called Cyril and Methodius Brotherhood. Program materials prepared Kostomarov, «Genesis of the Ukrainian people», «Charter Slavonic Society of St. Cyril and Methodius». Members of the fraternity bound together messianic idea, and differences of opinion concerning the priority tasks. Yes, Kostomarov was the main Slavic unity and brotherhood, for Shevchenko — social and national liberation, but for Kulish — a cultural dimension, the importance of the development of Ukrainian culture.

The term «historiosophy» is often replaced by the term «meta» (F. Andrehil, N. Frye, G. Grabovych). Thus, for example, G. Grabovych believes that the term «meta» wrong history universal schemes, both permanent transformation of historical content in the mythological and symbolic.

As you know, one of the major problems of history is also the understanding of the essence and the basic motives of the historical process, in which the author is.

Key words: *historiosophy, messianic idea historiosophical motives.*

REFERENCES

1. Barabash, Y. (2004), Taras Shevchenko, Ukraine imperative. History and natsiosofska paradigm [Taras Shevchenko: the imperative of Ukraine. Historical and natio-socoal paradigm], ed. House «Kyiv-Mohyla Academy», Kyiv.
2. Barabash, Y. (2011), Prorostin Shevchenkovoho slova [The Vastitude of Shevchenko's Word], Tempora, Kyiv
3. Grabovych, G. (1998), Shevchenko yak mifotvorets: Semantyka symboliv u tvorhosti Tarasa Shevchenka [Shevchenko as a Myth-maker: the Semantics of Symbols in Taras Shevchenko's Creative Works], Kyiv.
4. Zabuzhko, O. (2007), Shevchenkiv mif Ukrainy: sproba filosofskoho analizu [Shevchenko's Myth about Ukraine: the Attempt of Philosophical Analysis], Fact, Kyiv.
5. Zerov, M. K. (1990), «Knyha buttia ukrainskoho narodu» [«The Book of Existence of Ukrainian Nation»], Tvory v 2 t. [Works in two volumes], volume 2, Dnieper, Kyiv, — pp. 139–145.

6. Kozak, S. (1994), Bible and «The book of life of the Ukrainian people», *Dzvin*, no. 5. — pp. 103–107.
7. Kostomarov, N. I. (1991), *Zakon Bozhyi (knyha buttia ukrainskoho narodu) [Dispensatio (the Book of Existence of Ukrainian Nation)]*, Lybid, Kyiv
8. Kulish, P. (1989), *Tvory v 2 t. [Works in 2 volumes]*, volume 1: *Poetries*, Dnieper, Kyiv.
9. Nakhlik, E. (2001), *Filosofska poeziia P. Kulisha : dzherela i typolohiia [Philosophical Poetry by P. Kulish: Sources and Typology]*, *Z yoho dukha pechattiu. Zb. nauk. prats na poshanu I. Denysiuka [Sealed from his Spirit. Edited volume in honour of I. Denysuk]*, Lviv, volume 1, pp. 42–50.
10. Nakhlik, E. (2003), *Dolia — Los — Sudba. Shevchenko i polski ta rosiiski romantyky [Fate — Los — Destiny. Shevchenko and Polish and Russian Romanticists.]*, Lviv
11. Potulnytsky, V. (2002), *Ukraina i vsesvitnia istoriia : istoriosofiia svitovoi ta ukrainskoi istorii XVII–XX st. [Ukraine and World History: the Histiosophy of World and Ukrainian History of XIII-XX centuries]*, Lybid, Kyiv
12. Shevchenko, T. (1985), *Kobzar [Kobzar]*, Dnieper, Kyiv
13. Yaremenko, V. (2007), *Do problemy istoriosofii Tarasa Shevchenka : metodolohichni pidkhody [The Problem of Taras Shevchenko’s Historiosophy: methodological approaches]*, *Word and time*, no. 3, pp. 19–27.

Стаття надійшла до редакції 19 жовтня 2015 р.